

- Krymskij, S. B. (1992). Kontury duhovnosti: Novye konteksty identifikacii [Contours of Spirituality: New Contexts for Identifying]. *Voprosy filosofii [Questions of philosophy]*, 12, 21-22 [in Russian].
- Shevchenko, H. P. (2004). Dukhovni tsinnosti zhyttia [Spiritual values of life]. In H. P. Shevchenko, (Ed). *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Personality spirituality: methodology, theory and practice]* (Vol. 5, pp. 3-15). Luhansk: Vydvo Skhidnoukr. nats. un-tu im. V. Dalia [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. V. (1997). Refleksii pro henezu dukhovnosti v konteksti vykhovannia: na shliakhu do syntezy paradyhm [Reflections on the Genesis of Spirituality in the Context of Education: Towards a Paradigm Synthesis]. In O. V. Sukhomlynska, *Dukhovno-moralne vykhovannia ditei ta molodi: zahalni tendentsii ta poshuk [Spiritual and moral education of children and young people: general trends and search]* (pp. 3-29). Kyiv [in Ukrainian].
- Yuzvak, Zh. (2000). Dukhovnist: pohliad psykholoha [Spirituality: the psychologist's view]. *Pochatkova shkola [Elementary School]*, 3, 5-7 [in Ukrainian].

OLGA TSYBULKO

Place of work: Mariupol State University

Country: Ukraine

Email: otsybulco@ukr.net

HUMAN SPIRITUAL ORIENTATIONS IN PEDAGOGICAL SCIENCE.

The article deals with issues related to spirituality, first of all, with the spiritual and moral development of the individual. The problem of spirituality today is important because, analyzing the psychological state of Ukrainian society, one can argue that there is a spiritual crisis. This is because each sphere of social life has a significant effect on the emotional state of the individual, including the destructive one. Therefore, such a situation necessitates the analysis of a person's spiritual guidance in pedagogical science.

It is found that the continuous presence of the spiritual aspect in the ideological, intellectual, and cultural sphere is explained by the fact that the problem of spirituality does not have a single interpretation. Because different definitions of spirituality are based on the views of their authors, this creates a discussion about the understanding of spirituality. Such phenomena indicate that the emotional perception of the essence of spirituality is conditioned by the endless diversity of personal passions and preferences. This tendency can be explained by the fact that spirituality is a philosophical and religious category that over time is incorporated into pedagogy.

It is established that «spirituality» is a complex multifaceted process that characterizes the inner world of man and manifests himself through morality, preservation of pure conscience, selflessness, responsibility, service to people through virtue, courtesy in relationships. Spirituality can also be seen as the inner life of subject, his feelings, thoughts, attitudes, relationships aimed at the awareness and realization of Truth, Good and Beauty. Spirituality shapes the moral orientation of man, and through self-improvement promotes the enrichment of the inner world. In turn, according to modern definitions, under the spirituality should be understood the integrated ability of the individual, which manifests itself in the need to live, to create in accordance with the ideals of truth, good, beauty. Spirituality is seen as an indicator of human relationships, moral-aesthetic and civic attitudes, the capacity for compassion, empathy, charity.

Spirituality is the deep essence of a person, which defines him as a person. Man is spiritual insofar as he accepts the absolute as his own subjective spirit. Therefore, spirituality manifests itself to its fullest extent when its carrier engages in personal relationship with God. Then spirituality becomes a way of life of a person. The analysis of the meaning of human being through the categories of «spirit» and «spirituality» interprets the person through the capacity for self-reproduction, through the ability to independently choose and shape their individuality. Therefore, the meaning of spirituality lies in the synthesis of various activities of man.

Keywords: spirit; spirituality; personality; human moral guidelines; values; art; harmony.

Одержано 07.09.2019..

УДК 373.3/.5.014.532(477)

DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2019.74.196682>

ВІТАЛІЙ ШАФРАНОВСЬКИЙ

ORCID: 0000-0003-3938-0453

(Полтава)

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: shafranovskiy@ukr.net

ВНЕСОК ДУХОВЕНСТВА У ВИХОВАННЯ І ПРОСВІТНИЦТВО ДІТЕЙ

У статті досліджується роль духовенства у вихованні і просвітництві дітей. Акцентовано увагу на внеску духовенства у діяльність і розвиток освітньої системи України, на впливі, ролі та взаємодії церкви з освітою.

Ключові слова: духовенство; освіта; виховання; просвітництво; релігія; школа; церковно-парафіяльні школи.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Духовенство і церква в цілому завжди відігравали важливу роль в українському суспільстві. Одним із важливих напрямків просвітницької роботи православного духовенства було навчання і виховання дітей. Складно переоцінити вклад церкви у розвиток і діяльність початкової освіти. Навчальні заклади функціонували при монастирях і церквах на всій території України. Великий вклад зробило й найвище духовенство. Висвітлення даної теми допомагає нам зрозуміти важливість православної церкви і її роль у розвитку освіти України. На сучасному етапі розвитку українського

суспільства це питання набуває особливої актуальності в зв'язку з поверненням навчальних закладів до традиції релігійного та духовного виховання учнів. Тому висвітлення даної теми надасть можливість для подальшої актуалізації і використання цього досвіду у сучасній системі освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Найбільш суттєві дослідження були здійснені у працях Ф.Благовидова, К.Дьяконова, П.Знаменського, І.Лимана, Г.Степаненко, Б.Тітлінова, О.Тригуба, О.Федорчук та інших. З позицій православної педагогіки це питання розглядають М. Лагодич, Д. Конюхов, А. Кураєв, Є. Шестун.

Мета статті - схарактеризувати внесок духовенства у виховання і просвітництво дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія виховання, освіти та просвітницької діяльності християнської Церкви є нероздільною з історією її монастирів і церков, які були центра віри, моралі і духовності, надбання яких є вагомим науковим і культурним потенціалом, яке варте уваги і вимагає свого вивчення. Діяльність церковно-парафіяльних (церковно-приходських) шкіл православних монастирів та церков України, як найбільш поширених духовно-релігійних та освітніх осередків, зробили вагомий внесок у навчання, виховання і просвітництво дітей і народу в цілому. Функціонування цих закладів нерозривна з життям та діяльністю представників духовенства.

З поширенням християнства і розвитком духовності формувалась потреба в елементарній народній грамотності. Виконання цієї місії переважно брало на себе духовенство, яке влаштовувало при церквах школи, де діти під керівництвом священників і церковних служителів виховувались та отримували початкову освіту (Ковровський, 2013). Духовенство виступало не лише носієм віри, а, особливо в XI – XV ст., поширювало писемність і літературу серед народу. Важливим етапом у здійсненні виховання і просвітництва дітей став «Стоглавий собор православної церкви (1554 р.)», який зобов'язав священників відкривати при церквах школи, де учителями були священники, диякони, дяки. Ці школи свого часу відігравали значну роль у розповсюдженні писемності. Метою цих шкіл було «навчання грамоті, вчення книжного письма, церковного співу, читання, виховання учнів у страху Божому зі всіляким духовним покаранням, берегти і виховувати учнів у чистоті і оберігати від різного розгліблення» (Мукалова, 1892).

Свого особливого розквіту і значимості у системі освіти духовенство зазнало у XIX столітті, що зумовлено початком духовного піднесення в країні, реформуванням духовно-монастирської освіти (видано Статуту 1808 р., 1810 р., 1814 р., створено «Нарис правил духовних училищ», 1810 р.), активним розвитком церковно-парафіяльних навчальних закладів, зростанням інтересу до духовності і вивчення богослов'я, появою теоретико-методологічної бази.

Видатний педагог XIX століття К. Ушинський зазначав, що церква має найбільшу формувальну силу для простого народу, а початкове розумне виховання є необхідним посередником між людиною і церквою. Говорячи про життєво необхідний зв'язок шкільного навчання і виховання з церквою, він писав: «Відкрити в церкві для людини джерело духовного розвитку і моральних переконань – найвища мета всякої народної школи: школа навчає людину небагато і недовго, – церква підтримує і наставляє її від колиски до могили; але необхідний деякий розвиток і деякі знання, щоб користуватись цією підтримкою і цими настановами. Все це, здається мені, неважко зробити; але, звичайно, в цьому потрібна продуманість, постійність і деякі навички наставника» (Петренко, 2014).

Інший відомий педагог XIX ст. – Є. Крижановський – вважав, що школа, живучи одним життям із церквою, використовує накопичений нею віковий досвід релігійного життя. З цього приводу він зазначав: «Таким могутнім засобом виховання, яке міститься в нашому богослужінні, не володіє жодне інше християнське суспільство, тим більше жодна наукова система і жодна людська установа» (Крыжановский, 1889).

Парафіяльні школи у навчальному окрузі призначалися для селян, ремісників, небагатих дворян і ділилися на чоловічі та жіночі. Вони були двох розрядів: малі – з дворічним курсом і великі – з чотирирічним. У великих в першому класі викладалися: читання, краснопіс і правила рахунку, мораль, катехізис. У другому класі вдосконалювали краснопіс і рахунок, вивчалась практична механіка, місцеве землеописання, природнича історія, яка обмежувалась вивченням домашніх птахів і тварин, а також бджіл, найпотрібніших комах, звірів. У малих парафіяльних школах викладались ці ж предмети, однак за скороченою програмою (Ковровський, 2013).

Багато священників не обмежувались лише навчально-виховним процесом у школі: вони намагалися доповнити моральне виховання позашкільною роботою, зокрема організацією паломницьких екскурсій до святинь Православної Церкви (Фазан, 2018).

Організацією таких заходів займалися, зазвичай, керівники навчальних закладів, направляючи прохання до начальства про виділення їм необхідного транспорту. Паломництва здійснювалися переважно до святинь місцевого значення (Ковровський, 2013). Проте відомі також випадки відвідування учнями церковнопарафіяльних шкіл різних губерній святинь Києва, а саме: Києво-Печерської Лаври, Свято-Миколаївського храму на Аскольдовій могилі, Володимирського собору, в якому знаходяться мощі святої Варвари, Андріївської церкви, Софійського собору, Михайлівського монастиря тощо.

Вчителі, громадські діячі, аналізуючи діяльність парафіяльних шкіл, визнавали, що духовенство більш компетентне, а натомість й більш зацікавлене в успіхах освіти. Авторитет священника у селі був дуже високий, селяни вірили йому, отож вірили й школі, в якій працював священник, або ж школі, яка працювала під його керівництвом. Церковнопарафіяльна школа враховувала можливості селянських дітей, була ближчою сільським жителям, так як спиралась на глибоку релігійність простого народу (Петренко, 2014).

Ще більшого піднесення духовенство і його освітня діяльність в Україні зазнали на початку XX століття. Так, у 1900 р. в Київській, Волинській, Подільській губерніях церковнопарафіяльні школи склали понад 80 % усіх початкових шкіл. Розвиток цих шкіл спричинив у 1902 р. прийняття «Положення про церковні школи відомства православного віросповідання», яке регламентувало роботу і завдання церковнопарафіяльних шкіл. Як зазначалося у «Положенні», головною метою цих шкіл було «поширення в народі освіти в душі православної віри і церкви». Відповідно до цього положення організовувалась діяльність шкіл грамоти, однокласних і двокласних шкіл, недільних, учительських та церковно-учительських шкіл. Положенням розписувався штат шкіл, заробітна плата вчителів, права й обов'язки вчителів та учнів.

Слід зазначити, що духовенство було і носієм і проповідником патріотизму, так з різних губерній України надходили повідомлення про бажання духовенства і віруючих запровадити викладання українською мовою у церковнопарафіяльних школах та духовних семінаріях, порушували питання перед вищим духовним керівництвом про те, щоб у духовних семінаріях і початкових школах викладали українську історію, культуру, літературу (Фазан, 2018).

Подібні вимоги характерні і для інших українських єпархій, а серед рядового парафіяльного духовенства були приклади вимоги українізації початкової церковної народної освіти (Петренко, 2014).

З'їзд учителів церковнопарафіяльних шкіл, який відбувся у Полтавській губернії 20 квітня 1917 року постановив розпочати заняття з наступного навчального року українською мовою, а також вжити заходів для забезпечення шкіл навчальною літературою українською мовою (Коропов, 1917). Загально-єпархіальний з'їзд законовчителів Полтавської єпархії в серпні 1917 року теж висловився за викладання у школах Закону Божого українською мовою (*Журнали общепархиального съезда*, 1917). На з'їзді також було вирішено – для більш глибокого вивчення учителями української мови просити земську управу зарахувати учителів церковнопарафіяльних шкіл до числа слухачів лекцій з української мови й українознавства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Внесок духовенства у виховання і просвітництво дітей важко переоцінити. У деякі періоди історії України заклади, якими опікувалася Церква, давали початкову освіту майже 80% населення. Враховуючи багатий досвід Православної Церкви в духовно-моральному вихованні населення, а також її роль в розвитку народної освіти, правильна оцінка потенціалу Православної Церкви в сфері освіти допоможе вирішити існуючі питання що до її можливої участі в сучасній школі, а також виявити інші напрямки співпраці Церкви і державних інститутів.

У перспективі розвитку даної тематики можна дослідити проблему релігійної освіти в Україні на різних історичних етапах та значимість її у житті та розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Благовидов Ф. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царствование Александра II. Казань, 1891. 374 с.
- Бричок С. Б. Церковнопарафіяльні школи в системі народної освіти на Волині (др. пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2005. 183 с.
- Дьяконов К. П. Духовная школа в царствование императора Николая 1-го. Сергиев Посад, 1907. 436 с.
- Журналы общепархиального съезда о.о. законовителей Полтавской епархии. *Полтавские епархиальные ведомости*. 1917. № 16. С. 1261-1268.
- Знаменский П. Духовные школы в России до реформы 1808 года. Казань, 1881. 806 с.
- Ковровський І. Г. Релігійно-моральне виховання учнів церковноприходських шкіл російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.) лейтмотив. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/6/statti/6kovrovsky.htm
- Коропов Г. Съездующих церковно-приходских школ Полтавского уезда. *Полтавские епархиальные ведомости*. 1917. № 9. С. 727-729.
- Крыжановский Е. М. Основы «Дидактики» в связи с основами церковно-приходской школы. *Церковно-приходская школа*. 1889. Октябрь. С. 132-147.
- Лиман І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775-1861). Запоріжжя, 2004. 400 с.
- Лиман І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Запоріжжя, 2004. 488 с.
- Мукалова Н. Народная школа в Юго-Западном крае. Киев, 1892. 60 с.
- Петренко І. М. Роль земств у розвитку церковнопарафіяльної освіти в українських лівобережних губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXIX. С. 37-41.
- Степаненко Г. В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Київ, 2002. 23 с.
- Титлинов Б. В. Духовная школа в России в XIX ст. Вильна, 1900. Вып. 1. 97 с.
- Титлинов Б. В. Духовная школа в России в XIX ст. Вильна, 1909. Вып. 2. 242 с.
- Тригуб О. П. Історія Херсонської єпархії (1775-1918) : автореф. дис. канд. істор. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2000. 16 с.
- Труды Киевской губернской ученой архивной комиссии. Киев, 1912. Вып. 1. 387 с.
- Фазан В. В. Вплив секуляризації на просвітницько-виховну діяльність духовних осередків України у XVIII ст. *Імідж сучасного педагога*. 2018. № 4 (181). С. 72-75.
- Фазан В. В. Розвиток просвітницько-педагогічної діяльності та виховання у вищих навчальних духовних закладах України при Києво-Печерській Лаврі у XIX – XX ст. *Педагогічні науки*. 2018. Вип. 72. С. 70-74.
- Федорчук О. О. Православ'я в становленні культури півдня України (кінець XVIII – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Донецьк, 2005. 18 с.

REFERENCES

- Blagovidov, F. (1891). *Dejatel'nost' russkogo duhovenstva v otnoshenii k narodnomu obrazovaniju v carstvovanie Aleksandra II [The activities of the Russian clergy in relation to public education during the reign of Alexander II]*. Kazan' [in Russian].
- Brychok, S. B. (2005). *Tserkovnoparafiialni shkoly v sistemі narodnoi osvity na Volyni (dr. pol. XIX – 20-ti rr. XX st.) [Church-parish schools in the system of public education in Volhynia (dr. Pol. XIX - 1920s)]*. (Extended abstract of PhD. dissertation). Zhytomyr [in Ukrainian].
- D'jkonov, K. P. (1907). *Duhovnaja shkola v carstvovanie imperatora Nikolaja 1-go [The spiritual school in the reign of Emperor Nicholas the 1st]*. Sergiev Posad [in Russian].
- Fazan, V. V. (2018). Rozvytok prosvitnytsko-pedahohichnoi diialnosti ta vykhovannia u vyshchykh navchalnykh dukhovnykh zakladakh Ukrainy pry Kyievo-Pecherskii Lavri u XIX – XX st. [Development of educational and pedagogical activity and education in higher educational establishments of Ukraine at the Kiev-Pechersk Lavra in the XIX-XX centuries]. *Pedagogical Sciences*, 72, 70-74.
- Fazan, V. V. (2018). Vplyv sekulyaryzatsii na prosvitnytsko-vykhovnu diialnist dukhovnykh oseredkiv Ukrainy u XVIII st. [The influence of secularization on the educational activities of the spiritual centers of Ukraine in the eighteenth century.]. *Image of the Modern Pedagogue*, 4(181), 72-75 [in Ukrainian].
- Fedorchuk, O. O. (2005). *Pravoslav'ia v stanovlenni kultury pivdnia Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX stolittia) [Orthodoxy in the Formation of Culture of the South of Ukraine (end of XVIII - beginning of XX century)]*. (Extended abstract of HistoryD. dissertation). Donetsk [in Ukrainian].
- Koropov, G. (1917). Sezd uchashhikh cerkovno-prihodskih shkol Poltavskogo uyezda [Congress of students of parish schools of Poltava county]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti [Poltava diocesan sheets]*, 9, 727-729 [in Russian].
- Kovrovskiy, I. H. *Relihiino-moralne vykhovannia uchniv tserkovnoprykhodskyykh shkil rosiiskoi imperii (kinets XIX – pochatok XX st.) leitmotyv*. Retrieved from https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/6/statti/6kovrovsky.htm [in Ukrainian].
- Kryzhanovskij, E. M. (1889). Osnovy «Didaktiki» v svjazi s osnovami cerkovno-prihodskoj shkoly [The basics of "Didactics" in connection with the basics of the parish school]. *Cerkovno-prihodskaja shkola [Parish School]*, October, 132-147 [in Russian].
- Lyman, I. (2004). *Derzhavna tserkva i derzhavna vlada: Pivdenna Ukraina (1775-1861) [State Church and State Power: Southern Ukraine (1775-1861)]*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

- Lyman, I. (2004). *Rosiiska pravoslavna tserkva na pivdni Ukrainy ostannoï chverti XVIII – seredyny XIX st. [Russian Orthodox Church in southern Ukraine of the last quarter of the 18th - mid 19th centuries.]* Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Mukalova, N. (1892). *Narodnaja shkola v Jugo-Zapadnom krae [Public School in the South-Western Territory]*. Kiev [in Russian].
- Petrenko, I. M. (2014). Rol zemstv u rozvytku tserkovnoparafiialnoi osvity v ukrainskykh livoberezhnykh huberniakh Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [The Role of Zemstvos in the Development of Church-Parish Education in the Ukrainian Left-Bank Provinces of the Russian Empire at the End of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries]. *Zaporizhzhia Historical Review*, XXXIX, 37-41 [in Ukrainian].
- Stepanenko, H. V. (2002). *Osvitnia diialnist pravoslavnoho dukhovenstva v Ukraini (XIX – pochatok XX st.) [Educational activities of the Orthodox clergy in Ukraine (XIX - beginning of XX century)]*. (Extended abstract of HistoryD. dissertation). Kyiv [in Ukrainian].
- Titlinov, B. V. (1900). *Duhovnaja shkola v Rossii v XIX st. [Theological school in Russia in the 19th century]* (Vol. 1). Vil'na [in Russian].
- Titlinov, B. V. (1909). *Duhovnaja shkola v Rossii v XIX st. [Theological school in Russia in the 19th century.]* (Vol. 2). Vil'na [in Russian]. *Trudy Kievskoj gubernskoj uchenoj arhivnoj komissii [Proceedings of the Kiev Provincial Scientific Archival Commission]* (Vol. 2). (1912). Kiev [in Russian].
- Tryhub, O. P. (2000). *Istoriia Khersonskoi yeparkhii (1775-1918) [History of the Kherson Diocese (1775-1918)]*. (Extended abstract of HistoryD. dissertation). Mykolaiv [in Ukrainian].
- Zhurnaly obshheparhial'nogo sezda o.o. zakonouchitelej Poltavskoj eparhii [Magazines of the general diocesan congress lawmakers]. (1917) *Poltavskie eparhial'nye vedomosti [Poltava diocesan sheets]*, 16, 1261-1268 [in Russian].
- Znamenskij, P. (1881). *Duhovnye shkoly v Rossii do reformy 1808 goda [Theological schools in Russia before the reform of 1808]*. Kazan' [in Russian].

VITALIY SHAFRANOVSKIY

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: shafranovskiy@ukr.net

THE CONTRIBUTION OF THE SPIRITUALITY TO THE EDUCATION AND ENLIGHTENMENT OF CHILDREN

The article examines the role of the spirituality in the education and enlightenment of children. The emphasis is placed on the contribution of the spirituality to the activities and development of the educational system of Ukraine, the influence, role and interaction of the church with education.

The history of the Christian Church's upbringing, education, and outreach is inseparable from the history of its monasteries and churches, which were the center of faith, morality, and spirituality, the property of which is a significant scientific and cultural potential that is worthy of study and attention. The activities of the parish schools of Orthodox monasteries and churches of Ukraine, as the most widespread spiritual-religious and educational centers, have made a significant contribution to the education, upbringing and education of children and the people as a whole. The functioning of these institutions is inseparable from the life and activities of the clergy.

Teachers and community activists, while analyzing the activities of parochial schools, recognized that the clergy were more competent and more interested in the success of education. The authority of the priest in the village was very high, the peasants believed in him, so they believed in the school in which the priest worked, or the school that worked under his leadership. Church-parish school took into account the opportunities of peasant children, was closer to the villagers, as it relied on the deep religiosity of the common people

It should be noted that the clergy were both the bearer and preacher of patriotism, so from different provinces of Ukraine there were reports of the desire of the clergy and believers to introduce Ukrainian language teaching in parish schools and spiritual seminaries, to raise issues before the spiritual leadership in order to have a full spiritual education. schools taught Ukrainian history, culture, literature.

The clergy's contribution to the education and enlightenment of children is difficult to overestimate. In some periods of Ukrainian history, nearly 80% of the population has been educated by the Church. Given the Orthodox Church's extensive experience in the spiritual and moral upbringing of the population, as well as its role in the development of public education, a proper assessment of the Orthodox Church's educational potential will help to address existing issues regarding its possible participation in the modern school, as well as identify other areas of Church cooperation and state institutions.

Keywords: spirituality; education; upbringing; enlightenment; religion; school; church-parish schools.

Одержано 03.09.2019.